

Romaani julkisuutena

SUOMALAISEN KIRJALLISEN JULKISUUDEN SYNTY JA KESKUSTELU ROMAANISTA

Saksalainen yhteiskuntateoreetikko Jürgen Habermas puhuu tunnetussa habilitaatioväitöskirjassaan *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (1962)¹ erityisestä kirjallisesta julkisuudesta ja erittelee sen kehkeytymistä 1600-1700-luvun Euroopassa. Hänen mukaansa kirjallinen julkisuus syntyi harjoituskentäksi kehittymässä olevan kansalaisyhteiskunnan kriittiselle julkiselle keskustelulle: sen piirissä yksityishenkilöt pohtivat, selvittivät ja rakensivat oman uudenlaisen yksityisyytensä aitoja kokemuksia. (Habermas 1991/1962, 29.) Sivistyneen keskiluokan porvarillinen kärkijoukko oppi kriittis-rationaalisen julkisen keskustelun taidon kosketuksissa "eleganttiiin maailmaan" eli hovin ja aatelin yhteiskuntaan (Habermas 1991/1962, 29-30).²

Artikkeli käsittelee romaania kirjallisena julkisuutena 1800-luvun Suomessa. Romaani kehkeytyi Suomessa myöhään, osittain siksi, että sitä edeltäneelle runoepokselle annettiin kansallisen identiteetin rakentamistehtävä. Romaanit käsitelivät kaikkialla Euroopassa ajankohtaisia yhteiskunnallisia ja moraalisia ongelmia, ja eurooppalaisista teoksista keskusteltiin kiihkeästi Suomessakin. Vain uskonnolliset konservatiivit torjuivat romaanin turhuutena ja moraalin rappeuttajana. Kotimaisesta romaanista ei kuitenkaan tullut toivotun kaltaista julkisuuden foorumia. Syynä oli suomalaisten romaanien melodramaattisuus ja romanttisuus sekä kääntyminen historiaan, osin myös modernien instituutioiden eriytymiskehitys, joka johti vähitellen kirjallisuuden autonomistumiseen. Viime aikoina kotimainen kaunokirjallisuus tuntuu menettäneen loputkin yhteiskunnallisesta puhevallastaan.

1600-1700-luvulla keskisessä Euroopassa kansalaisyhteiskunnan elämä alkoi taloudellisesti, poliittisesti ja kulttuurisesti keskittyä hovien asemesta kaupunkikeihin, ja kirjallisen maailman varhaista julkisuutta edustivat etenkin kaupunkien kahvihuoneet (Englanti), salongit (Ranska) ja pöytäseurueet (Saksa) (Habermas 1991/1962, 30). Niissä muotoutunut porvarillinen julkisuus on Habermasille (1991/1962, 27) "ennen kaikkea julkisiksi yhdistyneiden yksityishenkilöiden sfääri":

He alkoivat pian vaatia ylhäältä säädellyn julkisuuden kääntämistä juuri julkista valtaa vastaan pakottaakseen sen keskus-

teluun niistä vuorovaikutuksen säännöistä, jotka määräisivät pohjimmiltaan privatisoitujen mutta julkisesti relevanttien tavaravaihdon ja sosiaalisen työn suhteita. Tämän poliittisen konfrontaation väline oli omalajisensa, eikä sillä ollut historiallisia esikuvia: se oli julkinen järkisyillä argumentoitu keskustelu.

Habermasin näkemyksiä porvarillisesta julkisuudesta ja varsinkin sen rappeutumisesta on arvosteltu paljon.³ En puutu tähän keskusteluun, vaan pidän Habermasin esittämiä ajatuksia yhtenä oman tarkasteluni lähtökohtana. Tavoitteenani on eritellä suomalaisen julkisuuden alkuvaiheen eräitä аспектеja etenkin kirjallisen julkisuuden kannalta. Kirjallisuudentutkijana päähuomioni on kirjallisuuden

eikä lehdistön suunnalla. Kysyn erityisesti, millaista kirjallista julkisuutta Suomessa haluttiin synnyttää 1800-luvun alkupuolella, ja erittelen romaanista vuosisadan puolivälissä käytyä keskustelua. Välillisenä tavoitteena on auttaa hahmottamaan niitä varhaisia juonteita, jotka ovat vaikuttaneet suomalaisen kirjallisen julkisuuden erityisluonteeseen paljon myöhemminkin.

Julkisuuden synty Suomessa

Moderni julkisuus syntyi Suomessa kivuliaasti ja myöhään. Aleksis Kiven saamaa kohtelua poleemisesti ruotivassa teoksessaan *Kohtalon vaihtoehdot* (1989) Oiva Ketonen toteaa suomalaisen julkisen keskustelun olleen vielä 1870-luvulla varsin alkeellista ja auktoriteetteja kunnioittavaa, ja etenkin sivistyksellisen vallan väärinkäytön torjumisessa suomalaiset ovat olleet avuttomia (Ketonen 1989, 127, 132). Samoilla linjoilla on historianutkija Pertti Haapala (1990, 13), joka korostaa suomalaisen kansalaisyhteiskunnan "suhteellista kehittymättömyyttä agraarisessa ja autoritaarisessa valtiossa".

Asia on kuitenkin varsin mutkikas, ja suomalaisen julkisuuden kehityksessä 1800-luvun alkupuolella riittää tutkittavaa. Jo pelkästään puhe porvarillisesta julkisuudesta on sikäli harhaanjohtavaa, että Suomessa julkinen debatti ei käynnistynyt porvarisluokan vaan yhtäältä ylioppilaiden ja toisaalta kulttuurisen sivistyneistön piirissä. Kauppa- ja teollisuusporvaristo syntyi yhteiskuntaluokkana Suomessa selvästi myöhemmin kuin kriittisen yhteiskuntakeskustelun leimaama julkisuus.⁴ 1800-luvun Suomessa julkisuutta ajoikin alkuun nouseva sivistyneistö, etenkin ylioppilaat ja yliopiston opettajakunta, sekä kirjallinen eliitti. Nykyaikaista sanomalehdistöä Suomeen alkoi kehkeytyä vasta 1840-luvulla.

Huomattakoon myös, että autonomiakauden alkuvaiheissa suosittua keisarille osoitettua ylistysrunoutta ei voida habermasilaisessa mielessä käsittää valtion ihailuksi tai palvelemiseksi. Suomalaisilla oli edellisiltä vuosisadoilta kokemuksia siitä, että absoluuttista valtion valtaa saattoi sumeilemattomasti käyttää kuninkaan asemesta myös aatelisto. Keisarin nähtiin olevan ainakin hädän tullen valmis tukemaan kansaa ohi virkamieskunnan, joka 1800-luvun Suomessa paljolti edusti absoluuttista valtiota. Keisari Aleksanteri I:stä pidettiin syystäkin liberaalina: hän oli kiinnostunut kansainvälisistä liberalistisista aatteista ja ajoi humanistis-liberalistista politiikkaa suunnilleen vuoteen 1820 asti. Lisäksi ylistysrunoudessa voidaan nähdä paitsi poliittisesti välttämätöntä lojaalisuuden vakuuttelua myös taloudelliseen etuun tähtäävää pyrkimistä olojen vakauteen.

Autonomiakauden alussa maan hallinnon, kirkon ja yliopiston piirissä työskenteli arviolta vain runsaat puolentuhatta virkamiestä. Historiantutkija Juhani Paasivirran (1978, 82) mukaan tässä valtiorakennelmassa talonpojat ja porvaristo olivat pelkkiä objekteja ja heidän aktiivisuutensa suuntautui omaan elinkeinoon. Edellytyksiä kansallisesti merkittävän julkisen syntymiselle ei juuri ollut. 1810-1820-lukujen taitteessa ryhdyttiin kuitenkin tietoisesti propagoimaan julkisen keskustelun puolesta. Esimerkiksi filosofi, historiantutkija J.J. Tengström vakuuteli taitavasti *Aura*-kalenterissa 1817, että "maassa, jossa vallitsee suurin puhe- ja kirjoitusvapaus yleisiin asioihin nähden, myös patriotismi, rakkaus isänmaata, valtiomuotoa ja hallitusta kohtaan on voimakkainta [- -] siellä yleinen hyvinvointi on päässyt korkeimmilleen". Tengströmin mukaan "julkisuutta ei ole ainoastaan sallittava, vaan myöskin helpotettava ja edistettävä". (Arwidssonista Snellmaniin 1929, 1-2.) Vastaavasti runoilija Juhana Gabriel Linsén korosti *Mnemosynen* 1/1819 alkusanoissa, että julkaisun keskeinen tehtävä oli toimia uudenaikaisen julkisuuden välineenä: "miehellämme julkaisemme lähetettyjä kirjoituksia ja siis annamme valistuneille kansalaisille tilaisuuden julkisesti esittää ajatuksiansa" (Arwidssonista Snellmaniin 1929, 77). Samassa julkaisussa helmikuussa 1822 historiantutkija A.I. Arwidsson kävi ankaraa polemiikkia byrokraattista valtiota ja hallitsemia säätyjä vastaan ja esitti vaihtoehdoksi julkisuuden so. sellaisen valtiollisen elämän, jolla hoidetaan yhteiskunnan yleisiä asioita osaaottavasti ja tarkasti seuraten.

Venäjän lojaalisuuden kannalta ongelmaksi tuli 1820-luvulta lähtien juuri Arwidssonin edustama nuori akateeminen älymystö. Arwidssonin ajattelussa oli nimittäin ilmiselviä kriittisen liberalistisia aineksia hänen korostaessaan painovapauden ja julkisen mielipiteenvaihdon merkitystä: hallitusasioiden hoito tuli saada valistuneeksi ja kansan ja hallitsijan suhde aktiiviseksi. Keisarin suhde uudistuksia ajavaan ja poliittisesti arvaamattomaan liberalismiin muuttui samoihin aikoihin kielteiseksi, koska Venäjältä Napoleonin sotien voittajavaltiona tuli vuosina 1814-1815 Wienin kongressissa saavutetun suurvaltatasapainon tärkein takaja.

Åbo Morgonblad lakkautettiin 1822, Arwidsson erotettiin Turun akatemiasta ja karkotettiin vuonna 1824 Ruotsiin. Hänen esimerkkinsä osoitti kansallisen aktiivismin ja poliittisen osallistumisen rajoja Wienin kongressin jälkeisessä Suomessa. Kansallis-romanttinen toiminnanpiiri ei sinänsä hävinnyt minnekään, vaan mahdollisuus suomen kielen tutkimukseen ja kansan omaleimaisuuden etsimiseen jäi tieteille ja taiteille. Erityisen merkittävää oli suomalaisen runoepoksen nousu J.L. Runebergin ja Elias Lönnrotin tuotannossa. Eeposten tehtävänä oli konstituoida ja legitimoita suomalaista kansakuntaa romantiikan hengessä ja korostaa sen yhtenäisyyttä. Minkäänlaisen järjestyneen kansallisvaltion ajatusta eepokset eivät kuitenkaan tukeneet; lajihistoriallisesti eepoksen ja tragedian nähdäänkin hajonneen juuri niiden törmätessä nykyaikaisen valtion ideaan (Moretti 1994, 91). Nykyaikaisen länsimaisen romaanin on puolestaan nähty kiinnittyvän mitä vahvimmin kansallisvaltioihin, ja useimmat romaanit ovat identiteetiltään varsin kansallisia (Layoun 1990, 4).

Eepokset eivät siis voineet pitkän päälle toimia kehittyvän yhteiskunnan julkisuutena. Huomattakoon myös se olennainen seikka, että suomalaiset eepokset kuuluivat pikemmin häviäjien kuin voittajien eeposten perinteeseen – David Quintin (1992, 10-15) erottelua lainatakseni.⁵ Quint (1992, 352-353) näkee aivan oikein *Kalevalan* samantapaisessa suhteessa kansallisuuspolitiikkaan ja ideologiaan kuin iirinkielisen *Ossianin laulut* (1765). Myös Suomi oli kansallisesti ja kulttuurisesti epäitsenäinen, ja ymmärrettävästi Suomessakin kansalliseeposta luettiin kansallispoliittisena ja kulttuurisena puheenvuorona. Suomalainen sankari-

eepos toimi tehokkaana kansallisen identiteetin muovaajana ja vahvistajana – osittain myös teoksen nopeasti ulkomailla saavuttaman maineen vuoksi.

Suomessa Habermasin mainitsemia kahvihuoneita, saloneja ja pöytäseureuita vastasivat usein raatihuoneen kellari, krouvi, kahvila tai erilaiset seurat ja yhdistykset, joiden kokousten säännöllisyys takasi jonkinlaisen jatkuvuuden keskusteluille yhteisistä asioista. Henrik Steniuksen (1990, 154) mukaan 1800-luvun Suomessa julkisen keskustelun tärkeimmät instituutiot olivat yliopisto, yhdistykset ja kustannustoiminta. Yliopiston rooli korostui etenkin vuosisadan alkuvuosikymmeninä, kun julkiselle mielipiteenvaihdolle ei juuri ollut muita instituutioita. Yliopiston roolia suomalaisten äänitorvena on painottanut etenkin Matti Klinge (1997, 22-23, 50, 78), jonka mukaan yliopiston tehtävä suomalaista mielipidettä keisariin viestittävästä julkisuutena johtui paljolti siitä, ettei lakeja säätäviä ja siten uudistuksia ajavia maapäiviä saatu koolle ennen vuotta 1863.

Kustannustoiminta korostui 1850-luvulta lähtien, kun patriottiaktivistien keskuudessa syntyi poliittisia erimielisyyksiä siitä, kuinka suomalaisen yhteiskunnan rakenteita tuli kehittää, tukea ja turvata. Päälehdistä *Suometar* ja *Uusi Suometar* puolustivat fennomaanista ajattelutapaa, *Helsingfors Dagbladet* liberalistista strategiaa.

Suomalaisen julkisuuden läpimurtovuotena Stenius (1990, 155) pitää Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perustamista vuonna 1831:

uuden nuoren intelligentsian keskuudessa oli löydetty yhteinen, vankka pohja suomalais-nationalistiselle patriotismille ja yhdistymishengelle. Uutta oli että periaatteessa vapaaehtoisessa yhdistyksessä käytiin järjestelmällistä keskustelua kansakunnan kohtalonkysymyksistä päinvastoin kuin olemassaolevissa keskusseuroissa, piipia-, evankelis- ja talousseuroissa, joiden tehtäviin ei kuulunut kansalaismielipiteen muokkaaminen vaan ylhäältäpäin tulevien tehtävien suorittaminen. (Stenius 1990, 156.)

Lainatussa jaksossa huomiota kiinnittää mielipiteiden suunnan muutos: kun kansalaisten alkaa olla mahdollista reflektoida kriittisesti uutisia ja ylhäältä annettuja määräyksiä, ohjeita ja muuta ohjailua, voidaan alkaa puhua julkisosta. Olennaista oli kuitenkin, että oli synnyttävä myös toimivia kanavia julkison näkemysten välittämiseksi ylöspäin, kansallisille viranomaisille, hallitukselle ja Pietarin johdolle.

Yhteiskunnallisia muutoksia voimakkaasti vaativa eurooppalainen liberalismi alkoi saada sijaa ruotsalaisessa keskustelussa suunnilleen vuonna 1839. Samalla alkoi raju yhteiskuntadebatti, johon Tukholmassa osallistui myös J.V. Snellman. Jo edellisenä vuonna oli ruotsalaisessa lehdistössä käyty ankaraa kädenvääntöä Pohjan turvallisuudesta ja Suomen tulevaisuudesta. Nämä keskustelut heijastuivat suoraan Suomeen, ja Pietarissa oltiin varuillaan.

Jo ennen keskustelun kiihtymistä ylioppilaat, osakunnat, SKS ja eräät muut yhdistykset ja seurat olivat alkaneet muodostaa suomalaista kansalaisyhteiskuntaa persoonattoman valtiovallan vastineeksi.⁶ Suomalaista valtiokoneistoahan rakennettiin 1800-luvulla tietoisesti virkavaltaiseksi. Vuonna 1817 perustettiin joukko virkatutkintoja, jotka edellyttivät yliopisto-opintoja: näin yliopisto kytkettiin virkamiesvaltioidean palvelukseen, ja vuonna 1828 annettiin uudet statuutit virkamiestutkintoja varten.

Vähitellen kehkeytyvässä kansalaisyhteiskunnassa julkisuudella oli erityinen rooli. Kehityskulku oli samansuuntainen kuin Preussissa 1780-luvulla ja Ranskassa ja Englannissa jo 1700-luvun alkupuolella: syntyi valtiovallasta ainakin kohtuullisen riippumatonta julkisuutta, joka nyt alkoi vapautua foorumiksi, jossa yksityiset ihmiset, yhdistyneinä julkisiksi, valmistautuivat vaatimaan julkista valtaa legiti-

moimaan itsensä tämän julkisen mielipiteen edessä. Habermasilaisittain: *publicum* kehittyi *publiciksi*, *subjectum* keskustelevalaksi *subjektiksi*, ylhäältä tulevien määräysten vastaanottaja vallan vastustajaksi (ks. Habermas 1991/1962, 25-26).

Hegeliläis-snellmanilainen julkisuuskäsitys

Suomalaiselle julkisuudella oli luonteenomaista jo 1840-luvun puolivälistä lähtien ideologinen kaksijakoisuus. Hallitsevana linjana oli fennomaanien tukema hegeliläinen perinne, jota ajoi etenkin J.V. Snellman mutta vuosikymmenen puolivälin jälkeen myös esimerkiksi aktiivinen lehtimies ja historiankirjoittaja Zacharias Topelius. 1840-luvun alkupuolella Suomeen rantautui hajanaisempi anglosaksinen liberaalinen ja utilitaristinen perinne, jota leimasivat Venäjän-vastaisuus, kielen ja kulttuurin käsittäminen toisistaan suhteellisen riippumattomiksi sekä ruotsin kielen käyttö. Tuija Pulkkinen (1989, 54) on korostanut ajattelutapojen etäisyyttä toisistaan. Hän toteaa kahden perinnelinjan muodostaneen 1800-luvun loppupuolella "kaksi eri keskustelutapaa, joita on lähes mahdoton arvioida yhteismittalaisesti".

Habermas (1991/1962, 122) väittää kärjekkäästi, että "Hegel teki ajatuksen kansalaisyhteiskunnan julkisuudesta hampaattomaksi". Kansalaisyhteiskunta oli liian anarkistinen ja antagonistinen muodostamaan emansipoitunutta ja dominoinnista ja vallan asioihin sekaantumisesta vapaata sfääriä. Kun kansalaisyhteiskunta Hegelin mukaan tarvitsee kontrollia mm. ehkäisemään mellakoita, joita voi syntyä erilaisten intressien yhteentörmäyksissä, niin Hegel itse asiassa hylkää julkison poliittisen debatin ja julkisen mielipiteen kansan yhteisymmärryksen valtuutuksena; hänen mukaansa valtio on kansakunnan eettisen idean varsinainen keskus. (Habermas 1991/1962, 120-121; ks. myös Hegel 1978, 25, 31-32, 43-47, 50-52.)

Hegelin (1978, 39) valtiofilosofiassa yksilö tarpeineen ja tavoitteineen kuuluu "sattuman valtakuntaan", ja historian prosessissa "yksilöitä yleensä on tarkasteltava keinojen kategoriaan kuuluvina". Ihmisellä on arvoa vain valtion välityksellä (Hegel 1978, 43-44).

Snellmanilainen julkisuuskäsitys ei ilmeisestikään ole niin paljon velkaa Hegelille kuin hänen valtio-oppinsa. Kun Euroopan tilanne jännittyi 1830-luvun lopulta lähtien ja Wienin kongressissa saavutettu tasapaino alkoi murentua, Tukholmassa oleileva Snellman esitti jo vuonna 1840 propagandistisia teesejä, jotka osoittivat selvästi hänen omaksuneen radikaalin vasemmistolais-hegeliläisen ideologian: hän muun muassa pelotteli, että senaatti siirrettäisiin pian Pietariin, verot hilattaisiin pilviin ja Suomea alettaisiin venäläistää Puolan ja Itämeren maakuntien tavalla. Vuonna 1844 hän perusti yhteiskuntakriittisen *Saima*-lehden Kuopioon ja alkoi käydä ankaraa fennomaanista debattia etenkin ruotsinkielisiä liberalistisia lehtiä vastaan. Koko Snellmanin suomalaisuusideologiaa tuntuu hallinneen kysymys yhteiskuntaosallistumisesta: suomen kielen saattaminen tasavertaiseksi ruotsin rinnalle auttaisi parhaiten alempia luokkia pääsemään osalliseksi olojen kehittämisen kannalta välttämättömästä yhteiskunnallisesta keskustelusta.

Suomalaisen julkisuuden historiassa *Saiman* roolia ei voitane korostaa liikaa. Matti Klinge (1997, 145) tiivistää osuvasti: "*Saimassa* käsiteltiin kaikkia tärkeitä kysymyksiä ja Snellman teki sen asettamalla kotimaiset olot sitä tietämystä vastaan, joka hänellä oli laajojen matkojensa, perusteellisten opintojensa ja suuren lukeneisuutensa ansiosta. *Saima* oli tavattoman kantaa ottava, monipuolinen ja henkevä aikakauslehti."

Vaikka Snellmania pidettiin hankalana demagogina, *Saiman* julkaisemista ei haluttu kieltää. Klingen (1997, 135-137) mukaan viranomaisten suopeus johtui paljolti siitä, että senaatin ajama uudistuspolitiikka oli pitkälti samoilla linjoilla hänen kanssaan: kummallekin oli tärkeää kansansivistyksen kohottaminen. Erona oli se, että kun Snellman tähtäsi sellaiseen kansalaisyhteiskuntaan, jossa olisi poliittisesti tietoinen ja aktiivinen eliitti, hallitus halusi varovaisuussyistä pitäytyä perinteeseen, jossa sivistyneistö toimi valistuneena virkamiesluokkana.

Vaikka Venäjä eurooppalaisen suurpoliittisen vakauden takaajana oli paitsi paikalleen jähmettynyt myös byrokraattinen ja autoritaarinen valtio ja vaikka Suomea tekemällä tehtiin virkamiesvaltioksi, uuden julkisuuden ajamaa kansalaisyhteiskuntaa ei torjuttu kategorisesti Pietarissa eikä Helsingissä. Sille ei vain tullut antaa vallankumouksellista tai liian yhteiskuntakriittistä sävyä. Siksi Snellmanin annettiin julkaista Kuopiossa *Saimaansa* ja Pietari Hannikaisen Viipurissa *Kanavaansa*, melko samanhenkistä suomenkielistä lehteä. Niin ikään savolaisten ylioppilaiden sallittiin perustaa vuonna 1847 Helsinkiin oma suomenkielinen lehti *Suometar*.

Osin kehittymättömien kustannusolojen, osin sensuurin vuoksi lehdistöstä ei ennen 1860-lukua tullut Suomessa niin merkittävää julkisuuden foorumia kuin monissa Länsi-Euroopan valtioissa. Toimivan lehdistön edellyttämä infrastruktuuri oli kehittymätöntä: tämä koski yhtä hyvin kustannusoloja, tilaajien rekrytointia ja jakelun kannalta välttämätöntä postin kulkua kuin potentiaalisia kirjoittajia-kin. Toiseksi on huomattava koko ajan muodossa tai toisessa vallalla olleen sensuurin kohdistuneen enimmäkseen nimenomaan lehdistöön. Lisäksi keisari suosi yliopistoa, jonka tehtäväksi tuli poliittisesti lojaalin ja hallinnollisesti tehokkaan virkamieskunnan kouluttaminen. Yliopiston siirto Turusta Helsinkiin ja keisarin sille myöntämät huomattavat lahjoitukset ja muut suosionosoitukset olivat erinomainen keino etäännyttää suomalaista sivistyneistöä vanhasta emämaasta.

Edellä todettiin yliopiston olleen julkisuuden keskeinen foorumi autonomiakauden alkupuolella. Sen rinnalle alkoi kuitenkin kehittyä erityistä kirjallista julkisuutta. Kun oman kaunokirjallisuuden rakentaminen koettiin romantiikan oppien ja kansakunta-ajatusten mukaan tärkeäksi kansalliseksi tehtäväksi (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura perustettiin olennaisesti tätä tarkoitusta varten), oli ymmärrettävää, että kirjallisuudesta haluttiin tehdä yksi julkisuuden pääfoorumi. Tässäkin Snellmanin rooli oli keskeinen. Vaatiessaan ponnekkaisesti julkista yhteiskunnallista keskustelua hän korosti, että kaunokirjallisuudella oli erityinen yhteiskunnalliseen ajatteluun aktivoiva ja yleisesti sivistävä tehtävä etenkin oppimattoman kansan keskuudessa.

Oppi-isänsä Hegelin tavoin Snellman arvosti kirjallisuuden lajeista periaatteessa eniten tragediata. Olennaista on kuitenkin se, että hän näki kertomakirjallisuudessa eepoksen ajan olevan takanapäin ja romaanin ajan koittaneen: eepoksen edellyttämä myyttinen sankariaika oli auttamattomasti vaihtunut proosalliseksi⁸ nykyajaksi. Kysymys oli myös siitä, että hän näki romaanin esteettisesti taipuisammaksi lajiksi käsittelemään ajankohtaisia yhteiskunnallisia kysymyksiä. Uutena, länsimaissa tavattoman suosituksi tulleen lajina romaanissa nähtiin myös tiettyä modernin auraa.

Snellman julkaisi itsekkin romaaneja. Vuonna 1840 ilmestyi *Det går an. En tafla ur lifvet* ja kaksi vuotta myöhemmin *Kärlek och kärlek*, molemmat Tukholmassa. Romaaneilla oli Snellmanille varsin välineellinen arvo: hän kuvitti niissä fiktiivisellä aineistolla teoreettisia näkemyksiään, jälkimmäisessä ennen kaikkea *Läran om staten* -teoksessaan (1842) esittämiään kantoja perheestä ja avioliitosta valtion peruskivinä.

Liberalistinen vaihtoehto

Fennomaanis-snellmanilaista linjaa haastavaa, hobbeslaisen vapauskäsityksen pohjalle rakentuvaa liberalistista julkisuusajattelua ei tunneta Suomessa kovin yleisesti, vaikka suuri osa ruotsinkielistä sivistyneistöä kääntyi sen puoleen. Vaikutteita saatiin etenkin Ranskasta ja Saksasta, tavallisesti Ruotsin kautta, jonne uusi yhteiskuntakriittinen liberalismi saapui 1830-luvun lopulla. Keskustelua ei käyty vain Ruotsin sisäisistä oloista vaan alusta alkaen myös Suomen asemasta, jonka vakauden johtavat fennomaanit kokivat nyt uhatuksi. Jos historia oli liikettä, niin kuin Hegelkin opetti, pysähtyneisyyttä oli vaikea hyväksyä. Ja jos kertomus Jeesuksesta oli pelkkä myytti, niin kuin Straussin uusi tulkinta uskonnosta oletti,⁹ eivätkö hierarkkiseen uskonnolliseen ajatteluun viime kädessä valtansa perustaneet maallisetkin monarkiat levänneet kestävämmällä pohjalla?

Ajattelutavan kypsimpänä esityksenä pidetään tavallisesti englantilaisen John Stuart Millin teosta *On Liberty* (1859). Kirja ilmestyi ruotsiksi 1865 ja suomeksi 1891.¹⁰ Tämän julkisuusikäytysten kannattajilla ei ollut alkuun omaa estetiikkaansa, vaan he seurailivat fennomaanien tavoin hegeliläistä ja varsinkin ns. nuorhegeliläistä perinnettä.

Millille (1891/1859, 19) vapaus merkitsee omantunnon, ajatuksen ja tunteen vapautta sekä ehdotonta mielipiteen lausumisen ja julkaisemisen vapautta. Edelleen on oltava vapaus harrastaa mitä huvittaa taipumusten mukaan sekä tehdä tai olla tekemättä asioita halunsa mukaan, "kunhan vastaamme tekojemme seurauksista". Myös kokoontumisvapaus on välttämätön.

Mill samoin kuin ranskalainen Alexis de Tocqueville totesivat, että yhteen sovitamattomat intressit yhdessä julkison laajenemisen kanssa tekivät julkisesta mielipiteestä (kulloinkin vallitsevana mielipiteenä) pakottavan voiman, vaikka sen tarkoituksena oli aiemmin ollut nimenomaan kaikenlaisen pakottamisen ehkäiseminen painostamalla järkevyyteen. Mill (1891/1859, 27-32) puhuikin teoksessaan oikeista ja vääristä mielipiteistä – itse asiassa siitä, että emme koskaan voi olla varmoja, onko mielipide, jota haluamme tukahduttaa, sittenkään väärä tai ainakaan kokonaan väärä. Virheet käsityksissä voidaan oikaista vain keskustelun ja kokemusten kautta. Millille (1891, 76-77) keskustelu, jopa kiistely ja mielipiteiden taistelu on välttämätöntä, jos halutaan totuuden kaikkien puolien tulevan esiin. Sanotulla on suora yhteys nykyaikaisen romaanin dialogiseen luonteeseen.

Monologista dialogiin

Aristoteleen *Runousopin* mukaan muotoutuneessa klassisessa lajihierarkiassa eepos ja tragedia olivat arvostetuimpia kirjallisuuden lajeja. Tämä arvohierarkia säilyi Keski-Euroopassa 1700-luvulle asti, Suomessa lähelle 1800-luvun puoliväliä. Haasteen klassisille lajeille heitti etenkin romaani, kasvavan ja yhteiskunnallisesti yhä merkittävämmäksi tulevan keskiluokan arvostama uusi kertomakirjallisuuden laji. Romaani kehkeytyi eepoksen perillisenä; romaanin yhtenä aloittajana pidetty englantilainen Henry Fielding käyttikin teoksistaan kuvaavaa ilmausta "the comic epic in prose" (Watt 1994, 239).

Kirjallisuudentutkimuksessa on esitetty lukuisia selityksiä kysymykseen, mistä romaanin nousussa viime kädessä oli kysymys. Vaikka painotukset vaihtelevat, selitysten pääpaino on ollut sen osoittamisessa, kuinka muuttunut aika kerta kaikkiaan teki eepoksen anakronistiseksi. Romaanista kehittyi ensin porvariluokan ja vähitellen porvarillisen yhteiskunnan itseymmärryksen tärkeä väline. Kirjallisuus

muodostui siten olennaiseksi osaksi porvarillista julkisuutta.¹¹

Georg Lukácsin *Die Theorie des Romans* -teoksen (1915) keskeinen idea on osoittaa, että toisin kuin totalisoivaa eeposta, romaania luonnehtii jatkuva etsiminen ja että romaanin problemaattiselle sankarille etsiminen on pysyvä sieluntila (Lukács 1971/1915, 47-51). Mihail Bahtin puolestaan on korostanut romaanin dialogista luonnetta, sitä kuinka se sallii yhteiskunnassa olevien monien äänien ja ajattelutapojen tulemisen esiin tasaveroisina. Erityisesti venäläiselle romaanikirjailija F.M. Dostojevskille Bahtin antaa kunnian tällaisen aidosti moniäänisen romaanin kehittämisestä. Kirjallisuustieteeseen vierailuja tehnyt ranskalainen filosofi Julia Kristeva (1993, 35) kehittää edelleen Bahtinin ajatuksia korostaen, kuinka "monologisuus pysyy siis eepoksen rakenteen järjestymisen periaatteena" ja kuinka eepoksessa näennäisesti dialogisiakin lausumia "rajoittavat kertojan absoluuttinen näkökulma, joka on yhtäläinen jumalan tai yhteisön näkökulman kanssa".

Nykyaikaisen romaanin parhaimmillaan saavuttama moniäänisyys ja dialogisuus olivat tärkeitä piirteitä julkisen keskustelun kannalta. Suomessakin tuli mahdolliseksi nostaa ajankohtaisia kysymyksiä keskusteluun romaanin avulla ilman eepokselle tyypillistä totalisoivaa ja monologisoivaa kertojan ääntä. Seikalla oli merkitystä myös koko autonomian kauden jatkuneiden sensuuriolojen vuoksi.¹² Kirjailijoiden ei ollut välttämätöntä ilmaista omaa kantaansa, vaan hän saattoi sijoittaa ajatuksiaan romaanihenkilöiden ajatuksiin ja puheisiin. Jo tällainen mahdollisuus – vaikka periaatetta toteuttavia romaaneja ei juuri ilmestynyt – puolestaan heijastui vähitellen kehkeytyvään kirjallisuuskritiikkiin ja yleisemmin keskusteluun kirjallisuudesta. Tuonti- ja käänösromaanien esittelyissä puhuttiin romaanihenkilöiden edustamista arvoista ja ideologioista, jotka eivät muuten olisi läpäisseet sensorien seulontaa.

Kun fennomania alkoi ärhäköityä poliittisesti 1840-luvun lopulla ja viipurilaisen osakunnan radikaalit alkoivat julkaista suomeksi ajankohtaisia ranskalaisia yhteiskuntakriittisiä romaaneja ja novelleja, hallitus kuitenkin puuttui tilanteeseen. Suunnilleen kesästä 1849 lähtien romaaneissakin esitetyt mielipiteet alistettiin entistä tarkempaan valvontaan, mikä oli selvä osoitus romaanin mieltämisestä yhteiskuntarauhalle vaaralliseksi kriittiseksi julkisuudeksi. Käytännössä tämä koski tuonti- ja käänösromaanin, koska omaa romaanituotantoa ei juuri ollut. Maaliskuussa 1850 kaikki suomenkielinen (siis rahvaalle suunnattu) julkaisutoiminta tuli sensuurin alaiseksi.

Koska romaania eivät uutena kirjallisuuden lajina kahlinneet samanlaiset esteettiset säännöt kuin eeposta ja tragediaa, siitä oli suhteellisen helppo muokata dynaaminen ja yhteiskunnan laajenevaan keskikerrokseen vetoava kirjallisuudenlaji. Romaani pystyi keskittymään yksilön, identiteetin, yksityisyyden ja perheen kysymyksiin, jotka kaikki tematisoituivat erityisellä tavalla länsimaisten yhteiskuntien modernisaatioprosessissa, Suomessakin viimeistään 1840-luvulta lähtien. Ensimmäiset suomalaiset romaanit, Fredrika Carstensenin anonyymina julkaistu *Murgrönan* ja Snellmanin *Det går an*, ilmestyivät vuonna 1840.

Romaani ei kuitenkaan ollut mikään muuttumaton monoliitti vaan jatkuvasti uudistuva laji, jossa syrjäytyneet perinteet kulkivat ohuina juonteina uusien suuntausten rinnalla. Yleisesti voidaan sanoa, että etenkin Ranskassa ja Englannissa romaanista sukeutui 1800-luvun alkuvuosikymmeninä ja aivan erityisesti 1840-luvun puolivälissä yhteiskuntakriittinen kirjallisuuden laji, jonka luontevaksi tehtäväksi nähtiin keskustelu yhteiskunnallisista epäkohdista ja moraalista. Myös ruotsalaisiin romaaneihin alkoi ilmestyä yhteiskuntaoloja realistisesti kuvaavia ja arvosteltavia piirteitä 1840-luvulla.

Suomessa ei kuitenkaan oltu vain oman kirjatuotannon varassa, vaan maahan tuotiin ulkomaista romaanikirjallisuutta ainakin 1830-luvulta lähtien. Romaanin poliittista tulenarkuutta kuvaa se, että Helsingissä toimiva sensuurikomitea kielsi eräiden suosittujen teosten maahantuonnin.¹³

Keskustelua romaanista

Romaani miellettiin Suomessa niin voimakkaasti paitsi oivalliseksi yleisen mielipiteen ja yhteiskunnallisen keskustelun välineeksi myös yleisemmin kehittyvän yhteiskunnan ja kulttuurin tuntomerkit, että sen kehkeytymistä ja kehitystä hahutettiin ehdoin tahdoin tukea ja ohjailla. Erityisen aktiivinen oli Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, jonka toimeksiannosta saatiin vuonna 1848 ensimmäinen romaanisuomennos, sveitsiläisen Heinrich Zschokken Euroopassa suosittu kasvatusromaanin *Kultala (Das Goldmachedorf, 1817)*.

Keskisen Euroopan uusien, usein vasemmistolaisen aatteiden ja niitä siivittävien romaanien taustaa vasten on ymmärrettävää, että etenkin 1840-luvun lopulla Suomessa ilmestyi lukuisia kirjoituksia, joissa suoraan tai epäsuorasti vedottiin suomenkielisen romaanin syntymiseksi. Selkeimpiä puheenvuoroja olivat Sven Elmgrenin kirjoitus "Bolog för Finsk romanlitteratur" *Morgonbladetissa* 27.11.1848 ja Kanavassa 20.10.1847 ilmestynyt lyhyt nimetön kirjoitus "Mistä on kotoinen romaani- ja nowelli-kirjallisuus löytävä aineensa". Jälkimmäisessä lähinnä realistiseksi hahmoteltu romaani asetettiin terävästi idyllieeposta mutta myös sentimentaalista romaania vastaan. Korostettua kansallisten aiheiden – ja siis julkisen keskustelun synnyttämisen – merkitystä *Kanavan* kirjoittaja toteaa:

Waan kun seuruelämä [yhteiskuntaelämä] on näinki laaja aluus romaanille ja nowellille, miks' eiwät nämä jo ole nautinneet tätä aluutta? Joku muu este on warmaan wielä edessä romaanin syntymiselle. Tämä on luultawasti haettawa nuorison kaswatuksesta ja walistuksen tilaisuudesta yleiseen. Joka ei tunne kansallisia harjoituksia, ei woi niistä kirjoittakaan.

Myös Snellman teki selvähkön eron yhtäältä sentimentaalisen ajanvieteromaanin ja toisaalta arvostamansa realistisen, kansan elämästä aiheensa saavan romaanin välille. Snellman oli hyvin perillä romaanin ja novellin kehityksestä ulkomailla. Hän tutustui Ruotsissa lukuisiin eturivin romaanikirjailijoihin ja kävi ruotsalaislehdissä polemiikkia sentimentaalisen pitämäänsä kirjailija C.J.L. Almqvistia vastaan. Snellmanin oma romaani *Det går an* ei ole sattumalta samanniminen kuin Almqvistin romaani, jota vastaan teos oli suunnattu.

Romaanikirjailijana Snellman ei ollut parhaimmillaan, ja romaaniteoreetikkonakin hän oli pikemmin ideologi kuin esteetikko. Hänen lisäksi eritteleviä puheenvuoroja käyttivät vuosisadan puolivälissä eräät muutkin uuteen ulkomaiseen kirjallisuuteen perehtyneet. *Åbo tidningar* -lehdessä julkaistiin 3.7. ja 7.7.1847 eri romaanityyppejä ja romaania taiteena oivallisesti käsittelevä kirjoitus "Om den närvarande Romanlitteraturen".¹⁴ Kirjoitus lähtee liikkeelle havainnosta, että romaanikirjallisuutta leimaa voimakkaasti tarkoitushakuisuus, jota jotkut pitävät lajin etuna ja jotkut haittana. Kirjoittaja erottaa tarkasti opettavaisuuden pois kirjallisuudesta ja vaatii ranskalaisten realistien tavoin, että "taide-esitysten tulee olla täydellisesti uskollisia luonnollisuudelle." Realismin mukaisella julistuksella ei ilmeisestikään ollut tarkoitus korostaa kuvauksen normatiivista ihannetta, vaan painopiste oli toisaalla: romaanin oli mahdollista ottaa kuvauksen kohteeksi kaikenlaisia yhteiskunnallisia epäkohtia. Toisaalta vetoaminen realismiin irrottaa romaania selvästi eepoksesta: romaanissa oli mahdollista puhua ajankohtai-

sista yhteiskunnallisista asioista suoraan, ilman idealismia tai verhottua symboliikkaa, toisin kuin oli menetelty *Kalevalassa* ja Runebergin idyllieepoksissa.¹⁵

Kirjoitukselle luontevan jatkon muodostaa samassa lehdessä keväällä 1848 ilmestynyt myöhemmin naturalistiseksi kutsuttua romaania erittelevä ja puolustava kirjoitusarja "Tendensroman och dess utveckling i Frankrike och Sverige".¹⁶ Euroopan johtavat romaanikirjailijat olivat alkaneet nelisen vuotta aiemmin kuvata säälien alempien luokkien kurjuutta ja arvostella teoksissaan aikansa yhteiskuntaa. Suomalainen kulttuurieliitti seurasi tarkasti eurooppalaisen romaanin kehitystä, mistä osoituksena oli esimerkiksi Eugène Suen kuuluisan kymmenosaisen romaanin *Vaeltava juutalainen (Le Juif errant, 1844-1855)* julkaisemisen aloittaminen Viipurissa ruotsiksi jo vuonna 1846.

Åbo tidningar -lehden kirjoittajalle "Tendenssiromaani on nimittäin ihmishengen yritystä yhdistää kaunotäiteessä idea ja todellisuus, juottaa yhteen sisäinen ja ulkoinen elämä." Idean ja todellisuuden sopusointuun saattamisen ajatus on lähtökohdiltaan hegeliläinen.¹⁷ Taiteen tuli johtaa ihmisen vapauteen so. sisäisten tarpeiden ja ulkoisten ehtojen ristiriidan kumoamiseen sekä suurempaan itsetietoisuuteen.

Romaanin uskollisuus todellisuudelle sekä sen keskittyminen arkipäivän aiheisiin puhutti paljon vuosisadan puolivälissä. Vaikka seikkaa ei voitu suoraan sanoa, se oli selvästi kytköksissä toiveisiin viivästyneen yhteiskunnallisen kehityksen liikkeelle lähdöstä ja avoimmasta julkisesta keskustelusta. Kun maassa ei vielä ollut julkisuudessa vaatimuksiaan esiin tuovaa alaluokkaa, kulttuurieliitti saattoi tuntea kaiken keskustelun yhteisistä asioista suhteellisen turvalliseksi – kun vain ei vaarannettu suhteita Pietariin.

Kirjoituksessaan "Romanen i våra dagar" *Litteraturbladissa* 1854 Alfred Edman näkee Snellmanin tavoin, että luonnontieteiden ja teollistumisen kiihtyvään liikkeeseen saama aika ei ole enää runollinen, ja siksi proosallinen (so. prosainen) romaani on uuden aikakauden omin laji. Edman korostaa, että romaani on aikansa tuote ja ilmentää aikansa toiveita ja vaateita; itse asiassa se ehkä turhankin mutkattomasti mukautuu lukijoiden odotuksiin. Toisin kuin vanhemman (so. sentimentaalisemman) romaanin, uuden romaanin yhteiskunnallinen merkitys on joka tapauksessa huomattava, ja ulkomaisilla romaaneilla näyttää olevan taipumusta ilmentää demokraattisia pyrkimyksiä.

Edmanin kirjoitusta voi pitää ajankohtaan nähden varsin rohkeana. Suomessa, Venäjällä ja laajalti muuallakin Euroopassa oli nimittäin Euroopan hullun vuoden 1848-1849 jälkeen yleistynyt uusabsolutismin nimellä kutsuttu poliittinen ajattelutapa, jota luonnehti antirevolutionäärisyys, antiliberalisuus ja antiparlamentarisuus (ks. Klinge 1997, 160, 165). Suomessa tämä näkyi muun muassa vuonna 1850 annettuna sensuuriasetuksena.

Kirjoituksesta on helppoa nähdä, että Edman kuului Suomessa vallinneeseen hegeliläiseen valtavirtaan. Kaksi vuotta edellä selostetun artikkelin jälkeen hän julkaisikin Fredrik Cygnaeuksen ohjauksessa väitöskirjan *Hegels lära om konstformerna*. Yleisemminkin voidaan todeta, että suomalaiset romaanin puolesta puhujat edustivat pääosin snellmanilaista julkisuuskäsitystä. Vaikka vuosisadan puolivälin merkittävin romaanikirjailija Zacharias Topelius ei juurikaan tuntenut sympatiaa *Saimaa* julkaisevaa radikaali-Snellmania kohtaan, hänkin kääntyi Euroopan tilanteesta tekemiensä havaintojen pohjalta hegeliläiseksi 1840-luvun alkupuolella (ks. esim. Klinge 1997, 146). Snellmanin kirjallista julkisuutta koskevan käsityksen laaja tuki johtui ilmeisesti osittain siitä, että liberalistista julkisuuskäsitystä kannattavat olivat pääosin ruotsinkielisiä ja saattoivat paitsi lukea ruotsinmaalaisia ja ruotsinnettuja eurooppalaisia romaaneja myös todeta ruotsinkielisen romaanin jo syntyneen Suomessa 1840-luvun alussa.

Romaanin taiteellisuutta käsittelee edellisiä perusteellisemmin ruotsalaisesta lehdestä *Morgonbladetin* kolmeen kesäkuun numeroon 1849 lainattu kirjoitus "Den Moderna Romanens Karakter".¹⁸ Sen motivaationa on havainto uusien romaanien saamasta tavattomasta huomiosta. Romaanilla on paljon valtaa myös alemmissa kansankerroksissa, niin että suoranaisen kansankiihotuksen vaara on olemassa. Tässä lausumassa kuultaa selvä milliläinen ongelma: julkison mielipide voi olla väärä ja sitä voidaan manipuloida.

Snellmanin tavoin *Morgonbladetin* kirjoittaja ajattelee, että vain aktiivinen ja hegeliläisittäin "järkevä" ymmärtävä sankari voi muuttaa todellisuutta. Erityisen voimakkaasti hän hyökkää romantiikan sankaruutta vastaan juuri sen passiivisuuden vuoksi.

Romaanin torjunta

Vaikka kotimaista romaania koetettiin kiihkeästi saada aikaan, laji ei kotiutunut Suomeen kivuttomasti. Pelkästään romaanin puuttuminen klassisesta estetiikasta vaikutti torjuntaan. Tosin uudistusmielinen Snellman kirjoitti jo *Kallavesi*-lehdessä 1/1846 "pedanttisen klassillisuuden pakkovallasta" selvästi menneisyyden ilmiönä. Kehkeytymässä olevan, kansakunnalle arvostusta hankkivan kirjallisuuden oli joka tapauksessa riskialtista ryhtyä seuraamaan kirjallisuuden arvaamattomia muotivirtauksia. Sen sijaan yksittäiset kirjailijat kirjoittivat mieluusti uusien virtausten mukaan. Romaani-kiihkoksi kutsuttu lajin suosio etenkin nuorison ja naisten keskuudessa aiheutti niin ikään varauksellisuutta.¹⁹

Mitä pidemmälle kehityksessä ja nykyaikaisen yhteiskunnan instituutioiden muotoutumisessa mentiin, sitä vaikeampaa oli löytää yhteistä käsitystä siitä, millä tavoin ja mihin suuntaan rakentavaa yhteiskuntakeskustelua olisi käytävä. Tämä kävi ilmi erityisesti ensimmäisen suomenkielisen romaanin, Aleksis Kiven *Seitsemän veljeksien*, ilmestyessä 1870. Teos oli itse asiassa hyvin Snellmanin ja muiden vuosisadan puolivälissä kirjoittaneiden romaanin puolestapuhujien ohjelman mukainen. Uudessa, kulttuurisesti, kielellisesti ja puoluepoliittisesti muuttuneessa tilanteessa Kiven romaanin tapa nostaa esiin kansallisia kysymyksiä jakoi kulttuurieliitin näkemykset kahtia. Seikkaa ei ole mahdollista käsitellä tässä laajemmin.²⁰

Romaanin kyky sulauttaa itseensä erilaisia aatteita, katsomuksia ja yhteiskunnallisia puhetapoja aiheutti osaltaan hämmennystä lukijoissa:

Mutta te, suomalaiset poika- ja tyttö-raiskat, ettehan te raukat tiedäkään, mikä tämä hempu, tämä ahnehdittava kirjallisuus-laji, tämä niin kutsuttu romaani onkaan. [- -] Sillä tämän kirjallisuuden ala on niin laweutunut, sen rajat owat niin siirtyneet ja yhä siirtyvät, että josko sen tänä päivänä ymmärtäsitki, niin tulee huomenna uusi romaani ilmiin, joka, ehkä kantaen ja waatien romaanin nimeä, ei enää tunnetakkaan siksi eilen annetuista tunnusmerkeistä. (Suometar 7.9.1847)21

Voimakkaimmin romaani torjuttiin uskonnollisten konservatiivien piirissä. Kaunokirjallisuutta pidettiin yleensäkin turhuutena, mutta erityisesti romaanin pelättiin rappeuttavan kansallista moraalialia, niin kuin nähtiin jo käyneen Ruotsissa.²² Hyväksyttävältä kirjallisuudelta odotettiin erityistä sivistävää ja jalostavaa vaikutusta. *Kanavassa* 20.10.1847 asetetaan kaikki toivo suomenkieliseen kirjallisuuteen:

Meille ei siis jää muuta kuin toivo, tulevaisen ajan antawan meille miehiä, jotka woiwat kuwata meille elämää muuallaki ei waan tanssisaleissa ja ilokokouk-

sisä, [- -] ei waan nuoren siewän tytön yhtä siewin sulhonensa, taikka jonku kummitustarinan eli warkauden.

Nimettömänä esiintynyt pietistikirjailija Lars Stenbäck ei puolestaan *Helsingfors Morgonbladissa* 28.11.1836 ollut vakuuttunut romaanien esittämän, kovin helposti omaksuttavan uskonnollisuuden aitoudesta. Hän totesi epäilevänsä suu-
resti,

missä määrin romaanit yleensäkin voivat edistää todellista sivistystä sen korkeimmassa ja aidoimmassa merkityksessä, sivistystä iankaikkisuutta varten, todellista uskonnollista parannusta. Joku – en muista, kuka – onkin sanonut: "Perkele sai suurimman voiton nähdessään ensimmäisen romaanin tulevan painosta."

Stenbäckin mielestä romaani ei voi olla aidosti uskonnollinen. Uskonnollisesti sivistävänä sen tulisi herättää levottomuutta omissatunnoissa eikä huvittaa niitä; ja silloin sen täytyisi lakata olemasta romaani.

Elie Aspelin-Haapkylässä (1917/1900, 38) mukaan romaanikirjallisuuteen suhtauduttiin torjuvasti jo 1820-luvulla Stenbäckin lapsuudenkodissa, jota voidaan luonnehtia yleiskristilliseksi. Nimenomaan romaanien tavaton vetovoima nuoriin koettiin vaaralliseksi, se kun syrjäytti pyhien kirjojen lukemisen. Aspelin-Haapkylä kuitenkin arvelee, ettei ajan tavanomainen suomalainen uskonnollisuus vaatinut kokonaan luopumaan romaanien lukemisesta.

Liian myöhään vai liian varhain?

Kaiken kaikkiaan näyttää siltä, että vuosisadan puolivälissä, kun maassa oli ilmestynyt vain kourallinen romaaneja ja kun niiden ei nähty uhkaavan kansallista yhtenäisyyttä eikä Suomen asemaa Venäjän valtakunnan osana, kulttuurieliitti asetui verrattain yhtenäisesti tukemaan romaanikirjallisuuden kehitystä. Romaani nähtiin tärkeäksi osaksi kirjallista julkisuutta, vaikka käsitykset romaanin tehtävistä vaihtelivatkin.

Kotimaisesta romaanista ei kuitenkaan syntynyt niin toimivaa julkisuuden foorumia, kuin oli toivottu. Naisten kirjoittamat romaanit tematisoivat kyllä tärkeitä yhteisiä kysymyksiä kuten naisen holhouksenalaisuutta, perheen asemaa yhteiskunnassa, rakkauden ja parisuhteen mahdollisuuksia, julkisen ja yksityisen rajankäyntiä ja taloudellisten olojen ihmisille asettamia ehtoja. Romaaneissa nähty melodramaattisuus (Carstensin *Murgrönan*) ja romanttisuus (Vendela Randelinin *Den fallna*, 1848) sekä kääntyminen historiaan (Fredrika Runebergin *Fru Catharina Boije och hennes döttrar*, 1858, ja *Sigrid Liljeholm*, 1862; myös Topeliuksen romaanit) kuitenkin vähensivät niiden painoarvoa päivänkohtaisessa debatissa. Huomattakoon myös, että etenkin Maria Kraftmanin romaanin *Så slutades min lek* (1848) ennakoima naisasia teki vasta tuloaan Suomeen. Kun suomenkielinen romaani lopulta syntyi 1870-luvulla, poliittinen julkisuus oli jo institutionaalistunut puolueiksi ja vakiintuneeksi lehdistöksi, ja romaanin asema alkoi muuttua.

Varhainen suomalainen romaani ei ollut myöskään kovin polyfoninen Bahtinin tarkoittamassa mielessä. Merkittäviä suomalaisia romaaneja Kiven *Seitsemältä veljeksestä* aina Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* -trilogiaan (1959-1962) asti onkin usein luonnehdittu eepoksiksi tai eeposmaiseksi, eikä ilmauksella ole tarkoitettu vain romaanien painottumista kertomukseen ja kertomiseen vaan viitattu myös tiettyyn monologiseen eetokseen. Suomalaiselle romaanille näyttää pitkään olleen luonteenomaista pyrkimys sanoa jotakin suurempaa, puhua kau-

nokirjallisella aineistolla ja esitystavalla jonkin asian puolesta. Viime vuosikymmentenkin suosituimpien romaani kirjailijoiden menestystä on selitetty juuri heidän kyvyllään artikuloida lukijayleisön vitkaan muuttuvia käsityksiä muun muassa työn, arjen, perheen, rehellisyyden ja suomalaisuuden merkityksestä (ks. esim. Jokinen 1989; Jokinen 1997, 31-51).

Usein toistetun väittämän mukaan Kiven *Seitsemän veljestä* ilmestyi liian aikaisin ja ylitti aikansa kirjallisen odotushorisontin. Jos teosta ja sen vastaanottoa tarkastelee kirjallisen julkisuuden taustaa vasten, voisi päätyä päinvastaiseenkin ajatukseen: 1840-luvun lopulla teos olisi voinut saada melko toisen tyyppisen vastaanoton. Vaikka ylempien luokkien idyllinen kuva harmonisesta rahvaasta olisi mennyt pirstoiksi, niin viitoittihan romaani kuitenkin toivottavaa suuntaa veljesten sivilisoitumiselle ja toi heidät mukaan kansalliseen keskusteluun – puhumattakaan siitä, että siinä suomen kieli todistettiin kelvolliseksi niin taiteen kuin yleisemminkin yhteiskuntaelämän käyttöön. Teosta tuskin olisi ainakaan haudattu hiljaisuudessa, niin kuin sille tapahtui 1870-luvun alussa.

Myöhemmin, realismin nimeen vannovan sukupolven astuessa esiin 1880-luvulla, hyökättiin voimallisesti yhteiskunnallisia epäkohtia käsittelevää kirjallisuutta, varsinkin romaania vastaan. Aktiivisia olivat etenkin Snellmanin radikaalin kauden ideoille jo selkensä kääntäneet vanhafennomaanit, jotka eivät enää nähneet kirjallisuutta sopivaksi välineeksi käsitellä suoraan yhteiskunnallisia kysymyksiä. Ilmiö liittyy käyntiin lähteneeseen kirjallisuuden autonomistumiseen ja yleisemmin yhteiskunnalliseen eriytymiskehitykseen, joka tosin oli Suomessa paljon jäljessä useimmista länsimaista.

Kirjallisuus eriytyi Suomessa omaksi yhteiskunnalliseksi toiminnanlohkokseen kuitenkin varsin hitaasti. Tätä heijastelevat kirjasodat vielä toisen maailmansodan jälkeen (etenkin Väinö Linnan *Tuntematon sotilas*, 1954, Paavo Rintalan *Sissiluuttantti*, 1963, Hannu Salaman *Juhannustanssit*, 1964). Kirjasodat ovat loppuneet, kun kirjallisuus on alettu mieltää omaksi, verrattain erilliseksi esteettiseksi sfääriin, jolla on omat lakinsa ja oma moraalinsa ja jota arvioidaan kirjallisuusinstituution sisäisessä keskustelussa. Prosessi on kuitenkin ollut Suomessa tunnetusti hidas, ja romaani kirjallisuutta luetaan paljolti yhä siltä edellytettävän totuudellisuuden näkökulmasta ja kirjailijan moraalisia ratkaisuja arvottaen. Esimerkiksi Anja Kaurasen (nyk. Snellmanin) useista romaaneista on keskusteltu julkisuudessa ikään kuin kysymys ei olisi fiktiivisistä teoksista.

Kehitys on johtanut siihen, että kaunokirjallisuus on menettänyt yhteiskunnallista puhevaltaansa, ja sen vaikutus on siirtynyt pääosin ihmisten sisälle synnyttään eräänlaista yksityistä, päänsisäistä dialogia. Niin kuin yleensä länsimaissa, kirjallisuus on Suomessakin tosin sanoen lähes kadottanut julkisosa synnyttävän merkityksensä.

Viitteet

1. Teos on ilmestynyt myös englanniksi (The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society, 1991). Tässä artikkelissani käytän englanninkielistä laitosta.
2. Kirjallinen julkisuus ei siis ollut syntyjään porvarillista, vaan jatkoi osaltaan väistymässä olevan ruhtinashovin edustuksellista julkisuutta (tästä ks. Habermas 1991/1962, 5-12).
3. Myöhempään ajatteluun voi orientoitua esimerkiksi Jürgen Schulte-Sassen, Christa Bürgerin ja Peter Bürgerin toimittaman teoksen *Aufklärung und literarische Öffentlichkeit* (1980) avulla. Kirjallisuutta julkisuu-
tena käsittelee ansiokkaasti Dorothea Englert systeemitieteellisessä Schiller- ja Novalis-tutkimuksessaan *Literatur als Reflexionsmedium für Individualität* (1993).
4. Yhteiskuntaluokkia 1800-luvun Suomessa on selvittänyt Heikki Waris teoksessaan *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* (1952). Alkuaankin suurinta alinta kerrostumaa laajensi voimakkaasti 1840-luvun pauperismi (köyhäläisyys), jonka taustalla oli paljolti poikkeuksellisen voimakas väestönkasvu (1841-1850 luonnollinen väestönlisäys oli peräti 12%). Vielä 1800-luvun puolivälissä arvioidaan 85% väestöstä eläneen maatalous-
elinkeino varassa. Käsitystä ja teollisuudesta, joilla aloilla oli Euroopassa alkanut ripeä keskiluokan laajene-
minen, sai elantonsa Suomessa vain 3,5% väestöstä. Kaupunkien käsityöläismestareita arvelaan 1800-luvun
puolivälissä olleen Suomessa vain kaksi ja puoli tuhatta. Ylimpänä kerroksena oli aivan ohut, lähinnä ruotsin-
kielinen sivistyneistö. (Waris 1952, 9-11, 16.)
5. Häviäjien traditioon Quint tulee muun muassa Homeroksen, Miltonin, Camõesin ja Macphersonin ja voittajien traditioon Vergiliuksen ja Tasson. Quintin mukaan eepokset ovat olleet Vergiliuksen Aeneis-teoksesta
asti moninaisissa intertekstuaalisissa suhteissa paitsi lajin perinteeseen myös aikansa ideologiaan ja poli-
tiikkaan sekä ihmisten kollektiivisiin kokemuksiin. Vergiliuksen teoksessa propagoidaan Rooman valta-
kunnan ja Augustuksen – siis absoluuttisen valtion – puolesta, kun taas Homeroksen *Odysseia* korostaa
sankarillista individualismia.
Venäjän alaisuudessa kansalliseeposta ei olisi ollut mahdollistakaan kirjoittaa Vergiliuksen vaan Homeroksen
ja Macphersonin perinteessä; Homeroksen Iliain merkitys Lönnrotin eeposidealle onkin hyvin tunnettu.
Myös Runebergin teokset kuuluvat tähän perinnelinjaan. Niiden vahvimmat intertekstuaaliset yhteydet
suuntautuvat Homeroksen eepoksiin. Runebergin 1830-luvun eeposten esittämä, antiikin moraalifilosofiasta
paljon vaikutteita saanut täysin epähistoriallinen kuva rauhallisesta, sopusointuisesta ja yksinkertaisesta
mutta jalosta Suomesta ja suomalaisesta sopi hyvin kotimaiselle sivistyneistölle ja miellytti myös Pietaria
(Klinge 1997, 86).
6. Aivan näin auvoinen tilanne ei tietenkään ollut vielä 1830-luvulla: suomalainen orastava patriotismi ja
nationalismi palvelivat lojaalisti venäläisen keskusvallan tarkoituspäätä, Suomen irrottamista Ruotsin moni-
satuvoituisista taloudellisista, poliittisista, kulttuurista ja mentaalista siteistä. SKS:ssa korostettiin erityisesti,
ettei kansallista mielipidettä saanut kehittää tsaarinvastaiseen suuntaan ja että kansallinen mielipide ei
saanut asettaa virkamieskuntaa ja muita kansalaisia vastakkain. Siinä mielessä SKS jatkoikin Steniusen
(1990, 158) mukaan "vanhoja välitysjärjestelmien patriarkaalista perinteitä".
7. Snellmanin käsityksiä kirjallisesta julkisuudesta käsittelee myös Pertti Karkama tutkimuksessaan J.V. Snellmanin
kirjallisuuspolitiikka (1989).
8. Aikakauden kirjoittajille oli tyypillistä käyttää ilmausta proosa (ru. prosa) viittaamaan enemmänkin arkipäiväi-
syyteen kuin tekstin suorasanaisuuteen; kummassakin tapauksessa proosa tai proosaisuus (tai prosaisuus)
nähdään runollisuuden (poesi), yleisemminkin taiteellisuuden, vastakohtana.
9. Saksalainen David Friedrich Strauss saavutti valtavan kansainvälisen huomion etenkin teoksellaan *Leben
Jesu, kritisch bearbeitet* (1835-1836), jonka mukaan evankeliumit olivat alkuseurakunnan messiasitöivoa
ilmentäviä myyttisiä kertomuksia.
10. Itse klassisen liberalisminkin nähdään jakautuneen kahteen linjaan, skotlantilaiseen ja mannermaiseen.
Mill edusti skotlantilaista perinnettä, jolle on luonteenomaista yhteiskunnallisen vallan keskittämisen,
absolutismin ja valtiojohtoisuuden vastustaminen. (Ks. Harisalo - Miettinen 1997, 28-32.)
11. Arvovaltaisia puheenvuoroja romaanin synnystä ja sen suhteesta väistyvään eepokseen ovat käyttäneet
esimerkiksi marxilainen unkarilaistutkija György Lukács (mm. *Die Theorie des Romans*, 1915), brittiläiset Ian
Watt (*The Rise of the Novel*, 1957) ja Michael McKeon (*The Origins of the English Novel 1600-1740*, 1987)
sekä venäläinen Mihail Bahtin (mm. artikkeli "Eepos ja romaani" teoksessa *Kirjallisuuden ja estetiikan
ongelmia*, 1979).
12. Suomessa oli ollut vallalla sensuuri jo Ruotsin vallan aikana, mutta vuoden 1829 keisarillinen asetus sensuuri-
sta ja kirjakaupasta Suomessa harmonisoi suomalaisen ennakkosensuurin Venäjän mallin mukaiseksi:
kaikki Venäjällä kielletty kirjallisuus oli kiellettyä myös Suomessa.
13. Esimerkiksi vuosina 1845-1846 evättiin lupa eräiltä ranskalaisten Honoré de Balzacin, Alexandre Dumas'n ja
Eugène Suen, ruotsalaisen G. H. Mellinin ja englantilaisen George Sandin romaaneilta. Kuvauksia vieraiden-
kin yhteiskuntien epäkohdista ja olojen kurjuudesta pidettiin vaarallisena, ja vuonna 1850 nimenomaisesti
kiellettiin paitsi poliittiset uutiset myös ulkomailla sattuneista rikoksista tiedottaminen. Myöhemmissä inven-
taarioissa on voitu todeta, että kiellettyjä kirjoja tuotiin kuitenkin koko ajan sensuuriviranomaisilta lupia
kyselymättä. Romaaneja luettiin yhä enemmän myös Ruotsissa painettuina ruotsinkielisinä käännoksinä ja
vuosisadan puolivälissä lähtien kotimaassa julkaistuina ruotsinnoksina. Erityisen edullisia olivat eräänlaiset
kansan "romaanikirjastot".
14. Artikkelin kirjoittaja on luultavasti lehden päätoimittaja, kirjailija Nils Henrik Pinello.

15. Runebergin eepoksia tutkineen Pertti Karkaman (1982, 119) sanoin: "Mitallinen eepos oli viimeinen yritys kohottaa todellisuus idealistisen näkemyksen pohjalta porvarillisen arjen yläpuolelle."
16. Kirjoitus on luultavasti ruotsalaista tuontitavaraa.
17. Hegeliläisen estetiikan vanhkkaa asemaa Suomessa kuvaa se, että jopa Snellmaniin viileästi suhtautunut Runeberg kurkotti kohti tätä ajattelutapaa proosamuotoisissa kertomuksissaan ja novelleissaan. Karkaman mukaan kyse on siitä, että "henkilöiden tulee sekä elää prosaisessa arkitodellisuudessa että irrota siitä ilmaisemaan yleistä ideaa". Proosatuotannossaan Runeberg joutui siten aiempaa selvemmin "kuvaamaan todellisuuden sekä sellaisena kuin se paljastuu havainnoitsijalle että sellaisena kuin sen katsomuksen mukaan pitäisi olla". (Karkama 1982, 119, 120.)
18. Yrjö Varpion (1990, 53) mukaan kirjoittaja on Morgonbladetin toimittaja Fredrik Berndtson.
19. Ilmiötä on tutkinut Suomessa Ilkka Mäkinen väitöskirjassaan "Nödvändighet af LainaKirjasto". Modernin lukuhulun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot (1997).
20. Mainittakoon kuitenkin, että Kiven romaanin tunnetuilla teilaajilla August Ahlqvistilla ja Agathon Meurmannilla oli tiiviit yhteydet Pietariin, ja muistissa oli epäilemättä se, miten virnaomaiset suhtautuivat romaaniin vuonna 1850, kun suomeksi julkaisemista rajoitettiin. Edelleen: juuri, kun Ahlqvist oli onnistumassa tekemään suomesta korkeakulttuurin kielen, ryntäsi esiin barbaarinen Kivi vanhanaikaisine kansan- ja raamatunkielineen ja yhteiskuntavihamielisine romaanihenkilöineen. Paitsi että Seitsemän veljestä saatettiin kokea fennomaanien idealisoiman Suomen kansan herjaamiseksi, romaanin julkaiseminen oli myös vaarallinen signaali ajan kulttuuri- ja koulupoliittisessa ilmastossa.
21. Teksti on oletettavasti Suomettaren päätoimittajan Paavo Tikkasen kirjoittama.
22. Mäkinen (1997, 269-286) erittelee hyvin dokumentoiden 1800-luvun alkupuoliskon käsityksiä liällisen lukemisen, lähinnä romaanien ahmimisen, vaarallisuudesta: lukeminen esimerkiksi vei aikaa tärkeämmältä tekemiseltä etenkin rahvaan keskuudessa, ja kirjallisuus saattoi synnyttää yhteiskuntakriittisyyttä ja vaikuttaa poliittista levottomuutta sekä näkertää vallitsevia katsomuksia, uskomuksia ja arvoja.

Kirjallisuus

- Arwidssonista Snellmaniin. Kansallisia kirjoitelmia vuosilta 1817-44. (1929)
Suunnitelman laatineet V. Tarkiainen ja Aarne Anttila. Suomentanut E.V.I. Karjalainen. (Suomalaisuuden syntysanoja. Kokoelma kansallisten suurmiestemme kirjoituksia III.) Helsinki: SKS.
- Aspelin-Haapkylä, Eliel (1917/1900)
Lauri Stenbäck. Toinen, tekijän korjaama painos. Helsinki: Otava.
- Haapala, Pertti (1990)
Talous, valta vai valtio – johdatus vinoon katseeseen. – Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta. Toim. Pertti Haapala. Tampere: Vastapaino. (S. 9-16)
- Habermas, Jürgen (1991/1962)
The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society. Translated by Thomas Burger with the assistance of Frederick Lawrence. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Harisalo, Risto & Miettinen, Ensio (1997)
Klassinen liberalismi. Tampere: Tampere University Press.
- Hegel, G.W.F. (1978)
Järjen ääni. Hegelin historianfilosofian luentojen johdanto. Suomentanut Mauri Noro. Helsinki: Gaudeamus.
- Jokinen, Kimmo (1989)
Lukijalle ei saa valehdella. Totuudellisuuden vaatimus yhdistää suomalaista lukemiskulttuuria. – Kirjallisuuden kentillä. Kirjoituksia kirjallisuuden sosiologiasta ja reseptiosta. Toimittanut Markku Ihonen. Acta Universitatis Tamperensis se A vol 270. Tampere: Tampereen yliopisto. (S. 33-61)
- Jokinen, Kimmo (1997)
Suomalaisen lukemisen maisemaihanteet. SoPhi. Yhteiskuntatieteiden, valtio-opin ja filosofian julkaisuja 14. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Karkama, Pertti (1982)
Vapauden muunnelmat. J.L. Runebergin maailmankatsomus hänen epiikkansa pohjalta. Helsinki: SKS.
- Karkama, Pertti (1989)
J.V. Snellmanin kirjallisuuspolitiikka. Helsinki: SKS.
- Ketonen, Oiva (1989)
Kohtalon vaihtoehdot. Aleksis Kivi, August Ahlqvist ja sivistyneistön vähäinen kansalaisrohkeus. Porvoo - Helsinki - Juva: WSOY.
- Klinge, Matti (1997)
Keisarin Suomi. Suomenos Marketta Klinge. Helsinki: Schildts.
- Kristeva, Julia (1993)
Puhuva subjekti. Tekstejä 1967-1993. Suomentaneet Pia Sivenius, Tiina Arppe ja Kirsi Saarikangas. Helsinki: Gaudeamus.
- Layoun, Mary N. (1990)
Travels of a Genre: The Modern Novel and Ideology. Princeton: Princeton University Press.

- Lukács, Georg (1971/1915)
Die Theorie des Romans. Ein geschichtsphilosophischer Versuch über die Formen der großen Epik. Neuwied und Berlin: Luchterhand.
- Mill, John Stuart (1891/1859)
Vapaudesta. Englantilaisesta "kansan painoksesta" suomentanut Niilo Liakka. Helsinki: Otava.
- Moretti, Franco (1994)
Modern European Literature: A Geographical Sketch. – *New Left Review*, Number 206, July/August 1994. (S. 86-109)
- Mäkinen, Ilkka (1997)
"Nödvändighet af LainaKirjasto": Modernin lukuhalun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot. Helsinki: SKS.
- Paasivirta, Juhani (1978)
Suomi ja Eurooppa. Autonomiakausi ja kansainväliset kriisit (1808-1914). Helsinki: Kirjayhtymä.
- Pulkkinen, Tuija (1989)
Kansalaisyhteiskunta ja valtio. Kaksi perinnettä poliittisen julkisuuden muotoutuessa. – *Kansa liikkeessä*. Toimittaneet Risto Alapuri, Ilkka Liikkinen, Kerstin Smeds ja Henrik Stenius. Toinen painos. Helsinki: Kirjayhtymä. (S. 54-69)
- Quint, David (1993)
Epic and Empire. Politics and Generic Forms from Virgil to Milton. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Stenius, Henrik (1990)
Julkisen keskustelun rajat suurusuhtinaskunnassa. – *Talous, valta ja valtio*. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta. Toim. Pertti Haapala. Tampere: Vastapaino. (S. 153-167)
- Varpio, Yrjö (1990)
The History of Finnish Literary Criticism 1928-1918. The History of Learning and Science in Finland 1828-1918, 15 a. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Waris, Heikki (1952/1947)
Suomalaisen yhteiskunnan rakenne. Toinen painos. Helsinki: Otava.
- Watt, Ian (1994/1957)
The Rise of the Novel. Studies in Defoe, Richardson and Fielding. Fourth Impression. London: The Hogarth Press.

Omantunnon uskotut miehet

James Ettema & Theodore Glasser: CUSTODIANS OF CONSCIENCE.

Investigative Journalism and the Crafting of Public Virtue.

New York: Columbia University Press 1998. 218 s.

Custodians of Conscience on tavallaan vanhan kertausta. Se arvostelee journalismia tutuista syneistä: (naivista) realismista, omien arvojensa salaamisesta ja oman julkisen vastuunsa hämärtämisestä. Nämä ovat kaikki päteviä argumentteja, ja Ettema ja Glasser muotoilevat niitä vivahteikkaasti ja ytimekkäästi. Pelkästään tämän kritiikin hiottuna ja viimeisteltyinä kirjauksena käsillä olisi erinomaisen opus.

Mutta *Custodians of Conscience* etsii myös uudenlaista sisältöä näistä teemoista käyttävään keskusteluun. Kirjan kohteena ei, kuten yleensä on tapana, ole päivittäinen uutisjournalismi, vaan tutkiva journalismi. Tässä kirjassa toimittajat eivät myöskään ole vain tutkimuksen kohde, vaan myös sen tietolähde. Ettema ja Glasser ovat haastatelleet noin kymmenen vuoden aikana yhdysvaltalaisia palkittuja tutkivia journalisteja, joiden käsitykset heidän omasta työstään otetaan kirjassa myös vakavasti. Tämän metodologisen jännitteen kanssa johdonmukaisesti kirjoittajat myös pyrkivät luovimaan realismiin ja konstruktivismiin välimaastossa, myöntämättä journalistien käytännöllistä tietoteoriaa oikeaksi, mutta myöskään kiistämättä heiltä oikeutta etsiä totuutta.

Lajinsa parhaat paradoksin silmässä

Kirjan tärkeä pohjavire on vanha väite, jonka mukaan journalismin keskeinen sosiaalinen funktio on vahvistaa vallitsevaa järjestystä. Samaan tapaan, mutta syvemmin kuin tavallinen rikosjournalismi, tutkiva journalismi vetää näkyviin

rajaa oikean ja väärän välillä. Tutkiva journalismi kertoo, kuten kirjoittajat sanovat, "moraalisia tarinoita huutavista vääryyksistä". Näin se samalla muistuttaa siitä, kuinka systeemin pitäisi toimia.

Tästä vääryyden paljastamisen missiosta alkaa purkautua tutkivan journalismin työnsä. Ettema ja Glasser kysyvät toimittajilta ja heidän jutuultaan, "kuinka voi paljastaa vääryyksiä tekemättä itse moraalisia arvioita?". Tutkijoiden vastaus on, että ei voi. Tutkivien journalistien vastaus on (päällisin puolin), että aika pitkälle voi: vääryydet huutavat moraalisien arviensa julki ihan itsekseen.

Tätä jännitettä kirjassa puretaan useamman ekskursioiden kautta. Tarkastelun kohteeksi joutuvat toimittajien tavat ja tottumukset nojata joihinkin annettuihin moraalisiin mittapuihin, heidän kerronnalliset ja esitystekniset keinonsa pysyellä (teksteissään) itse erossa arvoalunnoista, heidän keinonsa vahvistaa tietonsa paikkansa pitäviksi ja heidän tapansa oikeuttaa niiden tietojen julkaisemisen. Lyhyesti sanottuna, kirja havainnollistaa sitä monimutkaista tapaa, jolla arvot ja tosiasiat nivoutuvat toisiinsa journalismissa. Ja tätä kautta kirjan ideat kantavat tietysti kauas tutkivan journalismin ulkopuolellekin.

Ettema ja Glasser vievätkin keskustelun journalismin ja status quon suhteesta ainakin yhden askeleen tavallista pidemmälle. He sanoutuvat suorasanaisesti irti niin predestinoidusta funktionalismista kuin kriittisestä teoriastakin. Kirjan avainmuotoiluja on ajatus, jonka mukaan journalistit "tunnistavat, valitsevat, yksinkertaistavat ja tulkitsevat standardeja, joita yleisö kutsutaan käyttämään". Tätä työtä he kutsuvat "julkisten hyveiden muokkaamiseksi" (crafting of civic virtues), "julkisen moraalien retoriseksi rakentamiseksi" (s.12). Tämä muokkaustyö ei pelkisty vallitsevien arvojen juhlimiseen, vaan joissakin tapauksissa voi aidosti haastaa niitä. Mutta mitään takeita haastavuudesta ei ole.

Tämä ei tietysti vielä sano paljon mitään muuta kuin että ääripäät ovat väärässä ja totuus on

jossain siltä väliltä. Mutta jotain pitävämpääkin voidaan journalismista tältä kannalta sanoa:

"Tukeepa journalismi sitten moraalisien järjestyksen muutosta tai pysyvyyttä, joka tapauksessa se kaivaa maata tuon järjestyksen alta estämällä arvoja koskevaa kriittistä keskustelua. Näin sillä on taipumus devalvoida niitä arvoja, joista se itse on riippuvainen." (s. 84)

Pohtiva ja vastuullinen ammattilainen

Tutkivaa journalismia pidetään usein ammattikunnan parhaiden hyveiden ilmentymänä. Kyse ei ole yksin siitä, että tutkivat toimittajat olisivat muita parempia, vaan myös siitä, että näille toimittajille toimituksissa on siunaantunut koko lailla sellaisia mahdollisuuksia, joiden puutteeseen vedoten uutisjournalisti voi (oikeutetusti) aina torjua osan kritiikistä.

Tutkimuskohteen ja aineiston valinnalla näyttää olevan ainakin kaksi tärkeää syytä. Ensiksi, aineisto on valittu niin että journalismi on vahvoilla. Ja osoittamalla, että tutkivassa journalismissa on pulmia, tutkijat toivovat, että heidän äänensä kantaa myös sen ulkopuolelle. Tutkittavalla kohteelle annetaan siis mahdollisimman paljon köyttä.

Toisaalta kriittiselle tutkimukselle harvinaiseen tyyliin kirjan eräs tarkoitus on ajatella, että journalistien haastatteleminen ja tekeminen ovat validi tiedonlähde siitä, mitä journalismi on ja mitä se voisi olla. Voi olla, että toimittajat eivät välttämättä ole kovin hyviä muotoilemaan oman työnsä yleisiä periaatteita, mutta työstään puheensa he voivat samalla tuoda esiin joihinkin avaintaitoja, sitä miten hyvä ammattilainen "tietää toimiessaan". Pitkällä köydellä siis ei ole tarkoitus hirttää toimittajia tai antaa heidän hirttää itseään siihen.

Ettema ja Glasser kirjoittavat ihan vakavissaan muun muassa "jutun haistamisesta" (sensing a story). Muita ammattilaisen avaintaitoja journalismissa ovat ongelman "kehystäminen" (jutun rungon ja rajauksen keksiminen),

kyky tehdä tarvittavia siirtoja jutun viemiseksi eteenpäin ja sen pitämiseksi elossa, kyky neuvotella tilanteen kanssa ja soveltaa muodollisia kriteereitä ja niin edelleen. Ja löytyy kirjasta resepti tutkivan jutun kirjoittamisellekin. Eräs tähtitoimittaja muotoilee sen näin:

“Katsotaanpa. Alkuun anekdootti. Sitten kappale, jossa asian merkittävyys todistetaan. Sitten kirjoitat kappaleen jonka sanoma on ‘Tämä nostaa esiin perustavaa laatua olevia kysymyksiä’. Ja sitten käyt koko homman kronologisesti läpi.” (s. 57)

Kuulostiko tutulta?

Mitä pidemmälle kirja etenee, sitä kovemmaksi käy kirjoittajien kriittikki. Toimittajat tekevät kaikkea muuta kuin kertovat vain faktaa ja jättävät lopun yleisön vastuulle. Itse asiassa he tekevät valtavasti töitä saadakseen ‘faktat’ puhumaan moraalisisella aksentilla. Todistettuaan tämän kirjoittajat toteavat:

“...tutkiva journalismi tarjoaa päivittäisjournalismista aika lailla poikkeavan mallin sille, mitä toimittajien voi ajatella olevan velkaa yleisölleen. (...) Tutkiva journalismi ehdottaa, että vaikka journalismia ei voida eikä pidä vetää vastuuseen siitä, mitä yleisö ajattelee, sen voidaan ajatella olevan vastuussa siitä tosiasioiden kuvauksesta (...) jonka toimittajat ajattelevat olevan tosia.” (s. 181)

Journalismin parhaiden edustajien puheesta löytyy näin pieni itu journalismin uudistamiseksi. Journalismi ei ole vastuussa yleisön ajatuksista, mutta se on meille velkaa sen, että se myöntää jatkuvasti tekevänsä moraalisisia valintoja ja että tuo valintojen tekemisen prosessi kävisi näkyvämmäksi. Journalismi on velkaa yleisölle sen, mitä se on velkaa myös itselleen, sanovat Ettema ja Glasser. Se on itse asiassa aika paljon sanottu.

Realismin ja relativismin välimaastossa

Ottaa huomioon, että Ettema ja Glasser periaatteessa liittyvät siihen kuuroon, joka toivottaa journalismin naivin realistisen tietoteorian mahdottomuutta, on aika

kiinnostavaa törmätä hiukan kirjan puolen välin jälkeen seuraavaan lauseeseen:

“Tarkoituksemme on enemän antaa arvoa kuin kiistää se niiltä ihmisiltä, jotka etsivät sosiaalista maailmaa koskevaa totuutta ja pyrkivät kertomaan sen.” (s. 132)

Kuten varmaan arvaatte, tässä joudutaan määrittelemään totuutta. Ettema ja Glasser ottavat vauhtia Hilary Putnamin ideasta, jonka mukaan totuudessa on kysymys siitä, miten käsityksemme eri asioista passaavat yhteen; miten uudet ajatukset istuvat vanhoihin kehyksiimme tai miten haaitsemme maailman asiat käsitysjärjestelmiimme sopivilla tavoilla. Tämä ‘sisäisen’ totuuden teoria luovii realismin ja relativismin välistä: yhtäältä realismin vastaavuusajatus on mahdoton, koska havaintomme ovat sisäistämiemme systeemien muokkaamia, toisaalta kyse ei ole myöskään relativismista, sillä ajatus ei kiistä ‘ulkoisen’ todellisuuden olemassaoloa, vain sen riippumattoman, puhtaasti havainnoinnin.

Tässä ei sinänsä ole mitään uutta. Mutta journalismin tutkimuksessa harvinaisempaa on se, että kun totuuden tavoittelemisen mahdollisuus näyttää kaikkoavan, Ettema ja Glasser vetävät sen uudelleen peliin sanomalla, että viime kädessä siinä, kuinka toimittajat havaitsevat tai eivät havaitse ‘faktoja’ on kysymys heidän sisäisestä järjestelmästä ja havaintojen ‘sopivuudesta’ siihen. Ja tämä järjestelmä on, vaikka journalistit sen kieltäisivätkin, myös – ja aina – moraalinen järjestelmä. Putnam itse saa kirjassa esitellä idean näin:

“... fakta (tai totuus) ja rationaalisuus ovat toisistaan riippuvaisia. Tosi asia on jotain, jonka uskominen on rationaalista.... rationaalisuus edellyttää relevanssin kriteereitä yhtä lailla kuin kriteereitä sille, mikä on rationaalisesti hyväksyttävää, ja ...relevanssin kriteereissämme ovat mukana kaikki meidän arvomme. Päätös, jonka mukaan jokin kuva maailmasta on tosi (...) ja että se vastaa relevantteihin kysymyksiin (...), nojaa meidän koko arvositoutuneisuutemme systeemiin ja samalla paljastaa

sen. Olenolla, jolla ei olisi arvoja ei olisi myöskään tosiasioita.” (136).

Juuri tutkivassa journalismissa paljastuu se, miten kovalla työllä toimittajat saavat löytämänsä tosiasiat ‘sopimaan’ jutusta syntyneeseen ideaan ja sen tarinaan. Puhuessaan tutkimuksesta he usein käyttävät kielikuva palapelistä, jonka palaset ‘loksahtavat’ paikalleen, mikä todistaa palaset tosiksi. Toimittajilta tässä kuvauksessa huomaamatta jää usein se, että “ne faktat, jotka näyttävät sopivan niin vakuuttavasti tarinaan, ovat jo alunperin tuon tarinan muokkaamia, aivan kuin tarina itsessään on moraalisen järjestyksen tuotosta” (s.145)

Hylkäämällä naivin realismin ja relativismin Ettema ja Glasser asettavat riman korkealle. Naivin empiirisen realismin kannattajat näet kirjoittajien mielestä tavoittelevat mahdotonta – ja päästävät itsensä liian helpolla. Näet kun naivi realismi edellyttää arvovapaiden väitteiden ja riippumattoman todellisuuden vastaavuutta, se itse asiassa hautaa alleen sen, mitä totuuden etsijät käytännössä joutuvat joka päivä tekemään. Ne moraaliset voimat, jotka elävöittävät ja ohjaavat koko journalismia jäävät pimementoon. Journalismin käytäntöjen erittely antaa paljon osuvamman kuvan totuudesta ja sen luonteesta kuin journalismin oma tietoteoria. Totuuden suhteen tutkivan journalismin käytännöt ovat sen itseymmärrystä osuvampia.

Julkisuus, vastuullisuus ja solidaarisuus

Custodians of Conscience perustuu yli kymmenen vuoden työhön, jonka välietappina Ettema ja Glasser ovat julkaisseet joukon artikkeleita. Tuohon aiempaan työhön tutustuneille kannattaa mainita, että tämä kirja on kokonaan uutta tekstiä. Vaikka se joissakin kohdin nojaa vahvasti aiemmin julkaistuihin kirjoituksiin, kyseessä on uusi teos, jossa ainekset on aseteltu koherentiksi (kuten valittuun totuusteoriaan sopii) juoneksi.

Ehkä kaikkein uusinta ja samal-

la hankalinta osuutta kirjassa on sen viimeinen luku, jossa pyritään katsomaan eteenpäin ja muotoilemaan näkyviin niitä arvoja, jotka tekisivät journalismista nykyistä arvokkaampaa. Kyse on enemmän siitä, millaisille arvoille journalismi voisi *perustua* kuin siitä, millaisia arvoja sen teksteistä olisi osoitettavissa. Nämä uudet arvot, sanovat Ettema ja Glasser, ovat itse asiassa hiljaisesti, käytännöllisesti jo nyt olemassa journalistisen käytännön sisällä. Siksi ne voisivat olla pohja "uudelle uskottavuuden teorialle joka olisi samaan aikaan pohtiva ja käytännöllinen". Tutkivan journalismin ekskursio nostaa esiin kolme journalismia ohjaavaa arvoa, jotka pitäisi panna avoimesti pöydälle, ja joihin pitäisi sitoutua. Vasta niihin sitoutuminen voi auttaa ylittämään journalismin nykyisiä rajoja. Ja paitsi että nämä arvot kelpaisivat kirjoittajien mielestä journalisteille, ne ovat myös se pohja, jolta he itse omassa työssään ovat 'löytäneet' tosiasioita tutkivasta journalismista.

Ensimmäinen näistä arvoista on *julkisuuden* priorisoiminen. Ettema ja Glasser eivät puhu vain siitä, että asioiden julkiseksi tekeminen vaikuttaa yleisön käsityksiin. Enemminkin julkisuudessa on kyse siitä, että asioiden julkistaminen luo yleisön, lataa tilanteen uudelleen loihittamalla esiin 'eloisan kuvitelman' siitä, miten oikea yleisö asioihin suhtautuu: kyse on sekä yleisön valistamisesta että sen luomisesta. Tutkivan journalismin käytännössä on sellaista moraalista energiaa, joka voi tehdä jostain tilanteesta julkisen. Mutta journalismin pulma tässä mielessä on, että journalismi on (tutkiva tai ei) monin tavoin sittenkin sidottu niihin arvoihin resurssihin, joita meillä on tarjolla. Tällaisia tarjoavat esimerkiksi tavat ja laki ja niitä koskevat pohdinnat. Opetus on, että julkisen latauksen mahdollisuudet riippuvat paitsi journalisteista myös siitä, millaista arvokeskustelua me muut osaamme käydä.

Toinen arvoista on myös tuttu: vaatimus tilivelvollisuudesta tai *vastuullisuudesta*, joka on seurausta julkisuuden periaatteesta.

Tutkiva journalismi havainnollistaa hyvin sitä, miten journalismi pyrkii vetämään yhteiskunnalliset toimijat julkiseen vastuuseen tekemisistään ja tekemättä jättämisistään. Se joutuu usein – paradoksaalista kyllä – tekemään eniten töitä pakkotaakseen ne, jotka eivät *halua* sanoa mitään, puhumaan. Päivittäisen uutisjournalismin pulman on päinvastainen: julkisessa vastuussa olevat puhuvat eniten ja omasta tahdostaan. Mutta vastuullisuuden viemisessä eteenpäin journalismi törmää itse itselleen rakentamaansa aitaan: niin kauan kuin se keskittyy etsimään faktoja, se keskittyy löytämään ja tunnistamaan ongelmia, mutta vasta kun se tunnustaa ja tunnistaa faktojen ja arvojen erottamattomuuden, se voi pyrkiä osallistumaan tulevien ratkaisujen pohtimiseen. Nyt arvojen ja ratkaisujen pohtiminen jää muiden instituutioiden tehtäväksi, eikä journalismi edes tunnu erityisen halukkaalta valvomaan näiden pohdintaa, koska se nostaisi journalismin omat arvot esiin.

Viimeinen näistä uusista arvoista on ehkä yllättävin ja Etteman ja Glasserin käsissä kaikkein keskenäisin: *solidaarisuus*. Journalismille on (ainakin ollut) hiljaisella tavalla ominaista ajatus, että se kertoo yksille siitä, miten toisia kohdellaan väärin. Tällaisen tarinoinnin merkitys ei ole pieni nytkään, mutta arvon, johon se viittaa, soisi saavan näkyvämmän aseman journalismissa. Erityisesti solidaarisuuden suhteen journalismin kerroinnalliset mallit ja strategiat – tai niiden karkeus ja yksinkertaisuus – supistavat mahdollista moraalista latausta. Journalismin kyky herättää ja kultivoida empatiaa riippuu siis oleellisesti siitä, millaisia ovat tarinoinnin tavanomaiset tekniikat, sanovat Ettema ja Glasser. Mutta viime kädessä näiden tarinoiden nostattamat tuntemukset ja pohdinnat riippuvat tietysti niistä ihmisistä, jotka ylläpitävät journalismia lukemalla sitä. Kokonaan pohtimatta – ainakaan eksplisiittisesti – jää kirjoittajilta kysymys, voivatko *journalistien* tarinat herättää aitoa solidaarisuutta kohteitaan kohtaan. Vai missä määrin tarvittaisiin journalismia, joka antaisi ihmisten itse kertoa omat ta-

rinansa omalla äänellään, omalla sanastollaan.

Kirjan viime sivut jättävät ilmaan kysymyksen, joka sopii hyvin tekstin henkeen. Puhuessaan solidaarisuudesta Ettema ja Glasser näet vetoavat kahteen filosofiaan ja samalla kahteen erilaiseen solidaarisuuden painotukseen. Richard Rortylle solidaarisuus on ennen muuta erilaisuuden suvaitsemista, kykyä ajatella, että niin monin tavoin meistä eroavat ihmiset kuuluvat 'meihin'. Jürgen Habermasin käsissä solidaarisuus taas on jotain enemmän: se syntyy keskustelussa, jossa *luodaan* jotain uutta yhteistä pohjaa. Solidaarisuus on siis yhtä aikaa kutsu erilaisuuden sietämiseen ja yhteisen maaperän etsimiseen. Journalistien pitäisi solidaarisuuden arvon ohjaamina voida "olla mukana luomassa sellaista moraalista järjestystä, joka ansaitsi heidän avoimen tukensa" (s. 201)

Hiukan auki jää se, kumpaan journalistien pitäisi pyrkiä enemmän, erilaisuuden hyväksymiseen vaiko yhteisten ratkaisujen etsintään. Näet Rortyn ohjaamana journalismista taitaisi tulla hiukkasen erilaista kuin Habermasin holhouksessa. Tässä voisi ehkä asettaa kirjoittajat itsensä heidän tutkimensa journalistien asemaan ja todeta. Journalismin tutkijat eivät voi olla arvojen teoretisoinnissa kovin paljon innovatiivisempia kuin se moraalifilosofinen pohdinta, josta he ponnistavat. Kenties tässä kohden journalismin tutkijat voisivat irtautua tavastaan nojautua 'vanhempiin' ja jotenkin 'isommalta' kalskahtaviin oppiaineisiin ja katsoa, voisiko tällaisten abstraktien käsitteiden tutkiminen konkreettisesti journalistisessa aineistossa tuoda uutta myös yleisempään filosofiseen tai teoreettiseen keskusteluun.

Kuten monet muutkin, Ettema ja Glasser sanovat, että journalismissa(kin) on meneillään historiallinen pohdinnan aika. Heidän tavoitteensa on, että tuo pohdinta laajenee tulee osaksi työn julkista puolta. Journalistit, omatunnon uskotut miehet, ovat meille velkaisen, sanovat kirjoittajat, journalistien uskotut miehet?

RISTO KUNELIUS